

Žarko Vojnović

GOLUB XÉNIA, A GRÁBÓCI ORTODOX MONOSTOR: SZERB
MŰVÉSZETI ÖRÖKSÉG MAGYARORSZÁGON A 18. SZÁZADBAN,
SZENTENDRE: BUDAI SZERB ORTODOX EGYHÁZMEGYE: SZERB
EGYHÁZI MÚZEUM, 2024, str. 430; 28cm

Жарко Војновић

ГОЛУБ КСЕНИЈА, ПРАВОСЛАВНИ МАНАСТИР ГРОБОВАЦ: СРПСКО
УМЕТНИЧКО НАСЛЕЂЕ У 18. ВЕКУ У МАЂАРСКОЈ, СЕНТ АНДРЕА:
СРПСКА ПРАВОСЛАВНА ЕПАРХИЈА БУДИМСКА: СРПСКИ ЦРКВЕНИ
МУЗЕЈ, 2024, стр. 430; 28см

Српска историја има једну устаљену географску вертикалу путовања: север-југ. После силаска наших прадавних предака са севера, преко Паноније, к медитеранском југу, средњовековна српска држава се, много пре османских освајања, полако ширила натраг, с југа према северу, на Дунав и Саву. Што је више претила опасност из Анадолије, нагризајући све јаче не само РOMEју него и јужне српске крајеве, померање ка северу постаје све снажније: на Дунав се селе и српске престонице, а народ, предвођен својим великашима, у све већим масама прелази ове велике реке, и траје тај егзодус од тада више од три века, у правцу старе словенске постојбине, у срце средње Европе. Сеоба зачета у време повлачења хабзбуршке војске у току Великог бечког рата, испрва хаотична, а потом на срећу озваничена договором са бечким двором, чини да Срби постају идентитетски уобличено тело у оквиру туђе државе, уједно и већина у неким њеним крајевима. Чињеница да патријарх Арсеније III задобија статус сличан ономе који је као глава Цркве имао у османској држави одредиће и карактер тог српског корпуса, који је сачувао свест о себи као о „Новом Израилу“: та ће се свест, у новим околностима, у оквиру Карловачке митрополије развијати као модеран национални програм.

Разуме се само по себи да је у том случају структура Митрополије представљала у пуном смислу крвоток тог организма. Не напуштајући наслеђена предања, Митрополија се нарочито трудила да утврди сва његова најбитнија упоришта затечена на тим просторима, а то су свакако на првом месту манастири. По речима старога проте Манојла Грбића, *„сваки наш српски манастир, па и најмањи, био је у оно доба као нека црквено-народна станица, преко које се је подржавала свеза и заједница, и црквена и народна, са својим главнијем црквено-народнијем средиштем, а то је са својом Пећском патријаршијом. Сваки наш манастир био је у оно доба тврди град православне вјере и српске народности, а црни калуђери по тијем манастирима били су снажна посада тијех градова...“* Највећа њихова концентрација била је у јужној Угарској, отуд су се зраке православља шириле даље на север, све до данашње Словачке, и свака црква на том путу била је као какво сидро. Негде на средини тог пута укотвио се, на горњем рубу старе Барање, манастир Грабовац.

Манастир су, пред крај 16. stoleћа, основали монаси далматинског манастира Драговића, у једној од бројних и типичних српских микросеоба. У том је крају већ тада било толико православних да се не може рећи да су Драговићани стигли у туђу земљу, напротив. Могло би се казати да је то било на обострану корист: они су се избавили од суровости далматинског крша, а народ у жупанијама Барања и Толна добио је духовно упориште, без којег човеку тог доба није било живота. Од тад је прошло готово четири и по stoleћа, свашта се променило,

европски човек је кренуо другим путем који га је данас дотерао до потпуног бесмисла, а Срби су око Грабовца свеједно скоро потпуно ишчезли. И у данашњој Мађарској једва да нас има, а уз многе од оних силних цркава које смо тамо градили остали су само њихови анђели. Тако је и Грабовац после Другог светског рата био у све тежем положају, монаштво је свуда у Српској цркви било у великом паду, па како да не буде и у социјалистичкој Мађарској? Тако је манастир седамдесетих година коначно опустео. Једно због тога, а друго што је остао ван граница ондашње Југославије, која ионако није била наклоњена оваквим темама, некако се нашао далеко од очију јавности. Манастир у Српском Ковину укинут је још у време терезијанских реформи, и тако је наш свет у тријанонској Мађарској остао без иједне активне монашке обитељи. Рекло би се – све је прекрио заборав. На срећу, деведесетих се монашки живот тамо почео полако обнављати, па је манастир од споменика културе опет постао манастир. Зато и није превелико и невиђено чудо што је почео око себе окупљати и оне који сваки прави манастир има – лаике што најпре неким незнатим путевима Промисла почињу своје стазе преплитати с њим, а онда га и заволе, а то је могуће чак и ако га никада нису својим телесним очима угледали. Барем је тако с оним који ово пише, јер га је судбина прво довела у Сентандреју ради обраде библиотеке будимског епископа Арсенија Стојковића († 1892): тај свет, о којем је дотад само читао, открио се пред њим као право чудо са многим мањим чудесима, а једно од њих је била стара библиотека манастира Грабовца, која се чува у тамошњем Српском музеју. Иако у њој због других послова нисам могао провести нити цели један дан, и то је било довољно да одатле више ни не одем, и да будем љубоморан што обрада грабовачке библиотеке није припала мени. На срећу, јер је тај посао са својим сарадницима из Библиотеке Матице српске достојно обавила Душица Грбић – каталог *Библиотека манастира Грабовца* појавио се готово истовремено кад и књига због које се ово и пише. То је доказ да нам се Грабовац вратио, и да смо се ми вратили к њему, тиме и ближе самима себи.

За Ксенију Голуб, родом из Помаза, села које се налази уз пут који из Будима води ка Сентандреји, историчарку уметности (и то није све), због њених година се не може рећи да јој је ова велика монографија о манастиру Грабовцу животно дело; али ако се на крају испостави да јесте, што не желимо ни себи ни њој, то ће на крају бити дело којег се не би могли постидети ни наши најбољи научници. Зна се мање-више како се пишу монографије манастира, шта све морају садржати, тако да ни ова о манастиру Грабовцу са те тачке гледишта није нешто нарочито ново; али једно је знати, а друго све то и написати. Прво, тога се не може прихватити неко ко нема значајног искуства у научном раду, а друго – неко ко није спреман на жртву. То све звучи познато,

можда и досадно, али онај ко иза себе нема овакво дело, или ко не намерава да се на дуже време лиши сопственог комфора да би показао да не живи бадава на земљи, не може заиста ни замислити у какву се авантуру упушта човек који за собом жели оставити нешто по чему ће бити упамћен. Наравно, уколико је тек ово последње мотив, труд ће бити узалудан јер није аутентичан, труд доноси ваљан плод једино уз самозаборав, уз одрицање од сопствене воље, зато и рад на манастирској историографији по нечему личи на подвижништво. Између осталог и стога што је потребно покрити разне научне дисциплине, које често не иду ни у пару ни у заједници. Не може се монографија манастира саставити без савладавања историографске методологије, а то значи и њених припремних дисциплина, као што је она архивистичка: треба не само умети растолковати сва она заборављена слова традиционалне ћирилице и често нечитке рукописе у старинским документима, најчешће и на више језика и писама, а онда их уклопити у историјске оквире, који се морају добро познавати како би тумачења била поуздана. Тек потом долази оно што су захтеви других научних грана, која спадају у историју (визуелних) уметности: мора се с ауторитетом говорити о сликарству, и то са неколико аспеката, у овом случају и са аспекта компаративистике, тј. савремених струјања која доносе утицаје неправославних средина и пракси. Не може се изоставити ни архитектура, а онда ни предмети примењене уметности. На крају, увек се мора говорити и о ономе без чега је живот монашке заједнице незамислив, а то су богослужбене књиге које присуствују њеном рађању, у ствари чак и омогућују њено постојање, а потом и о развоју библиотеке кроз векове, чему је и сам аутор овог приказа раније дао мали допринос. Зато му је и сам Грабовац постао близак толико да му се нескромно чини да је Ксенијина монографија у неку руку дело једне мале заједнице којој је она духовни предводник, зачињатељ и савршитељ, откривалац и тумач, служитељ и уобличитељ. Тако је она успела да истражи о манастиру све што се може истражити, да проучи написано и да прочита ненаписано, да га постави у ширу европску заједницу уметности, да протумачи рађање српског барока ослањајући се на оно што је већ речено и нудећи оно што код нас није познато, да прикаже прелазак са традиционалних на нове форме, да прати преображај традиционалне зграфске свести и технике у нове европске форме и симболе, не испуштајући из вида никада значење које све то има за заједницу ради које се и због које се све то и чини. Ту је читава галерија имена, почевши од данас непознатих монаха забележених само у архивским документима, до оних које данас налазимо у разним лексиконима и о којима се пишу и научни текстови и књиге, попут епископа потеклих из Грабовца (као што су Арсеније Теофановић или Софроније Кириловић), или оних који су пресудно утицали на манастир у

време његовог бујног развоја (Василије Димитријевић, Дионисије Новаковић). Ту су и стотине детаља из манастирског живота старог доба, који нам говоре колико је живо било некад тамо где сад само обновљена манастирска црква и конак сведоче да су то били крајеви пуни људи који су говорили истим овим језиком, који су створили и сачували много шта од оног што данас имамо, а за које нисмо сигурни да би нас препознали и признали за своје наследнике, али без њих тешко да бисмо могли рећи ко смо.

Ксенија Голуб је створила једну прелепу књигу, другачије није ни смело. Зашто мора бити лепа књига о манастиру? Из истог оног разлога због којег и јеванђеље из којег се чита на литургији мора бити лепо. Јеванђељски текст може се прочитати, ако је нужда, и са обичног папира, али човек се не учи само речју, него целокупним духовним доживљајем у којем учествују и сва телесна чула, како би се симболички приказала лепота Царства Божијег којег евхаристија чини присутним у времену. Зато у ствари и манастири постоје као места видљивог пројављивања невидљивог, као капије кроз које се сад и овде улази у будућност. Естетика стога не служи сама себи (историчари уметности често се забораве, вероватно због мањка духовног искуства и интересовања, па се и загубе у самодовољном бављењу бојама и облицима), него да опипљиво покаже оно што још није дошло, а већ је ту. Иако у бароку превладава њена дидактичка компонента, духовно зрцаљење литургије чини да обоје буду превазиђени и надграђени. Ето зашто и књига о томе мора читаоцу пружити могућност да преко лепоте завири у надлепоту, и да упркос његовим читалачким недостацима осети неовдашње мирисе. Тај мистички подухват стварања књиге о животу монашке заједнице свакако прелази и на онога ко је узме у руке, ако је иоле готов да у свој живот пусти мало нетварне светлости.

На тај начин се може превазићи и невоља коју ће просечан српски читалац имати. Наиме, ако неко није досад схватио, књига је писана на мађарском језику, а њега зна мало људи који не живе у Мађарској. По томе је она, споља гледано, намењена пре свега мађарској публици, и то је и разумљиво, јер представља и део мађарске историјске и културне повеснице. Мађарски, наравно, не зна ни писац овог слова. За њега је донекле олакшавајућа околност што се сећа оног времена кад је књига почела настајати, памти и разговоре који су се о књизи тада и касније водили, али и без тога њему је јасно да њен основни квалитет није ствар рационалног поимања научног наратива. Ова књига, са мноштвом висококвалитетних, зналачки урађених фотографија, делује другачијом речитошћу (узгред, кад већ поменух да је она на неки начин резултат подвига једне мале заједнице, да додам да је највећи део њих дело Ивана Јакшића, Ксенијиног супруга, унука чувеног истоименог протe, повесничара угарских Срба;

има ли већег благослова за историчара уметности него да онај ко му је најближи буде не само возач, сапатник, него и врстан фотограф?).

Не треба се бојати исказати ово: као што дете, док још не зна читати, са чуђењем и љубављу посматра слике које су за њега живље од живог света, тако ће и онај ко буде среће имао да му до руку дође ова књига, бити кадар да завири иза завесе чулног, у духовни живот овог манастира, онакав какав је некада био у истини, и какав ће бити једном поново, на концу земаљског времена. А ономе ко ипак тражи само рационални дискурс, напомињемо да је на крају књиге и опширан, на деветнаест страна, српски резиме, у коме су сабрана сва истраживачка достигнућа и закључци о манастиру Грабовцу.